УДК 141.1

© Леонід Солонько
Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України (м. Київ)

ПРО ПРОЕКТ АПОФАТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Автор статті обґрунтовує потрібність розробки проекту апофатичної антропології як інструменту розв'язання суперечностей між загальним і особливим вимірами у природі людини. Виокремлюються принаймні чотири етапи адаптації, через які пройшла людська діяльність на шляху взаємодії з буттєвим досвідом – від становлення міфології як певної спеціалізованої форми активності стародавньої людини до грандіозної спроби раціоналістичної асиміляції всього обсягу людської духовності в новітні часи, коли компенсаторні механізми взаємодії буттєвої та діяльнісної сутностей людини вичерпують себе. Реалізація цього проекту передбачає доповнення наукового корпусу знань про людину певним досвідом буття, що відкривається за допомогою спеціальних практик. Проект апофатичної антропології зосереджується на неодмінності досягнення органічного синтезу двох первнів людини – недіяльнісного, нумінозного досвіду та діяльнісного, що породжує нову цілісність, яка передбачає свідоме самовизначення людини перед лицем вічності. *Ключові слова: апофатична антропологія, буттєвий досвід, діяльнісна свідомість.*

Людська історія демонструє неперервне зростання людської суверенності. Ізольований людський індивід, який переслідує свої часткові цілі, дедалі більшою мірою стає головною діючою особою історичної драми. Незважаючи на те, що рівень індивідуалізму, властивий людині, відрізняється від культури до культури, це все ж таки відмінності у рамках континууму індивідуації, а не якісь якісно різні стани людської природи. Відповідно, характеристика сучасної людини як індивіда переважно буде достатньо коректною.

Зайве говорити про те, що суспільні системи, побудовані на індивідуальному принципі, дуже ефективні і мають значний потенціал зростання. Проте й вони мають свої вузькі місця. Безперебійне функціювання таких систем передбачає розв'язання двох найважливіших проблем. По-перше, проблеми забезпечення індивіда доступом до того, що в сучасній літературі іменують досвідом буття, нумінозним досвідом, досвідом священного, який є відповідальним за трансцендентний вимір людини. Цей досвід, будучи за своїм походженням продуктом недіяльнісної активності людини, протистоїть базовим інтуїціям діяльнісного світосприйняття, відповідно, його рецепція передбачає вироблення складної системи ув'язки буттєвих інтуїцій з реаліями діяльнісного існування людини.

Ще одна проблема – це проблема горизонту об'єктивності, іншими словами, проблема окреслення того простору людської активності, де може бути зреалізована суб'єкт-об'єктна диспозиція, властива людській діяльності.

Немає сумнівів, що цей простір не збігається з усім обсягом життєвого світу людини, а займає лише його частину, і його виокремлення та підготування вимагає від людини певних зусиль, які полягають у свідомій відмові від використання тих безпосередніх форм світосприйняття, які дані їй «природним» чином, і заміні їх на далеко не очевидне припущення про окремішність людини та світу.

Таке уявлення є хибним по суті й може бути підставою людського самовизначення тільки на території, захищеній від непокірливих стихій реальностей. Такою територією може бути тільки територія, вже підвладна людині. Відповідно, розвиток людської діяльності, а саме вона виходить із розділеності людини та світу як власної передумови, можливий тільки за рахунок використання тих регіонів та ресурсів дійсності, які вже було опановано людиною на додіяльнісних етапах її історії. Але ресурси ці не нескінченні, й діяльність рано чи пізно їх вичерпує.

Історія людини діяльнісної демонструє нам, як відбувалося розв'язання перелічених вище проблем. Так, послаблення механізмів, відповідальних за трансляцію загальних (трансцендентних) вимірів людської природи на рівень індивіда, призводило до таких компенсаторних перебудов в організації людської діяльності, які викликали посилення зв'язку людського індивіда з досвідом священного та стабілізацію людської діяльності.

Ми можемо виокремити щонайменше чотири етапи адаптації, через які пройшла людська діяльність на шляху взаємодії з буттєвим досвідом. Перший з них припав на період становлення

міфології як певної спеціалізованої форми активності, відмінної від повсякденного життя стародавньої людини. Другий – пов'язаний із процесами, що відбувалися в осьовий час, який характеризується активацією індивідуального виміру людської активності, що вимагало трансформації традиційних стародавніх форм міфологічної релігійності в особистісні релігії, більш адекватні новим реаліям людського існування. Третій етап припадає на добу середньовіччя і пов'язаний з подальшими спробами рефлективного приборкання трансцендентного виміру людського світу. Одним із виявів цього процесу стала середньовічна схоластика. І, нарешті, четвертий етап реалізується у Новий час. Саме з ним пов'язана грандіозна спроба раціоналістичної асиміляції всього обсягу людської духовності. Засадничим для цього зусилля було уявлення про пропозиційне числове мислення як вищу форму свідомої активності людини, яка здатна і якій належить замінити решту форм духу на шляху людини до реальності. Передбачали, що всі без винятку форми духовної активності мають зазнати раціональної трансформації та перетворитися на науки. Так, на місце релігії та всього гуманітарного корпусу духовності повинна була прийти наука про людину – антропологія.

Результатом кожного з коригувань ставало більш-менш усталене функціювання механізмів, відповідальних за трансляцію досвіду буття на рівень людських індивідів. Проте регулювання взаємодії діяльнісного та позадіяльнісного первнів людської суб'єктивності за рахунок символічної переінтерпретації має свої межі. Саме з такою символічною, а в остаточному підсумку – компенсаторною інтерпретацією ми й маємо справу на всіх чотирьох етапах компенсації. У цьому розумінні ми можемо говорити про четверте коригування як завершальне. На цей момент компенсаторні механізми взаємодії буттєвого та діяльнісного вимірів людини вичерпують себе. Надалі підтримування діяльності вимагає чогось більшого, ніж просте поліпшення механізмів зв'язку загального та особливого вимірів людської природи.

Невдачі у розв'язанні тієї світоглядної кризи, з якою зіткнулася сучасна людина, дають змогу припустити, що людська діяльність вичерпала свою ресурсну, закладену попередніми додіяльнісними періодами людської історії базу і що людина як ніколи близька до меж того простору, в якому було можливе використання звичних нам механізмів організації людської діяльності. Вихід же за межі цього простору означає щось жахливе для діяльнісного погляду на світ. Людині раптом відкрилося, що масштаб людської діяльності є мізерним порівняно з масштабом неприборканого світу. Перед людським індивідуумом постало завдання адаптації до факту існування непідвладного людській діяльності величезного та байдужого до людини світу. Виявилося, що творчий потенціал людського розуму не такий уже й значний порівняно з байдужою потужністю універсуму, який і не підозрює про існування самозадоволеної та самовпевненої людини діяльнісної.

Іронія моменту полягає в тому, що про цей безмежний і байдужий до людини світ людина дізналася за допомогою науки, яку вона наївно вважала своїм могутнім засобом для підпорядкування світу, не підозрюючи, що той фрагмент реальності, в просторі якого досі розвивалась її діяльність і який виглядав як гармонійний, підпорядкований законам і, отже, потенційно опановуваний світ, насправді не більше ніж заповідник для вирощування людської діяльності, заповідник, люб'язно наданий людині її додіяльнісною історією. Виявилося, що поза межами цього заповідника перебуває величезний і непідвладний людині світ. Перед людиною постало завдання осмислення реальності, що відкрилася перед нею, реальності, від якої вона вже не могла відсікатися простим хованням голови у пісок. Розвиток наукового мислення завів її надто далеко для того, щоб вона могла сподіватися на присипляючу силу солодкого вимислу.

Стало очевидним, що те розуміння світу, на якому ґрунтується людська діяльність, далеко не універсальне і йому передує позадіяльнісне синкретичне сприйняття буття людини у світі. Людина мала зробити вибір між двома різними позиціями щодо реальності, вибір тим більш нелегкий, що, навчена досвідом рефлексії та боротьбою за пізнання істини, вона вже була не готова задовольнятися простою безпосередністю сприйняття. Для неї істина була результатом осягання розумом, а не споглядання.

Минуло доволі багато часу, перш ніж людина збагнула, що обидва підходи до реальності можуть співіснувати один з одним за умови досягнення конструктивного синтезу на рівні

сутнісних сил людини. Стало ясно, що період розвитку людини, який відбувався в межах дихотомії «цілісність – дискретність», підійшов до своєї межі.

Розв'язання окресленої кризи передбачає наявність певної метапозиції, що дає змогу розв'язати суперечність між загальним і особливим вимірами у природі людини. Якщо загальний вимір передбачає єдність і нечужість світові, то особливий індивідуальний вимір, навпаки, відокремлює людину від світу. Але людина не може існувати як якась безтілесна загальнолюдина, не може вона існувати і як занурена в часткову діяльність і позбавлена трансцендентної перспективи істота. Де ж вихід?

Розв'язок полягає у знаходженні позиції, котра дає змогу зберегти конструктивний потенціал особистісного розвитку людини діяльнісної і водночас забезпечити людину безпосереднім доступом до досвіду священного. Такою є, так би мовити, програмна настанова. Але як її зреалізувати? Адже у людини немає якогось метаінструментарію, придатного спеціально для цього випадку. Вся система людської суб'єктивності складалась усередині світу, заданого діалектикою загального та особливого, відповідно, духовний інструментарій, доступний людині, зорієнтований на цю обставину, а іншого просто немає. Як же бути?

Напрошується єдиний розв'язок – людина повинна використати наявні в її розпорядженні засоби з винятковою обачливістю та обережністю, з тим, щоб досягти такого синтезу діяльнісного та позадіяльнісного вимірів людської активності, який би давав змогу якщо не зайняти, то принаймні вказати на можливість зайняття такого місця у світі, яке б робило людину рівновеликою універсумові, що їй протистоїть, і дало б їй змогу замкнути на себе весь обсяг буття і тим самим стати співвічною тотальності світобудови. По суті, йдеться про повернення до того блаженного стану, в якому людина перебувала до «гріхопадіння», але повернення на новому рівні, який передбачає свободу самосвідомості.

Ідея нової антропології, назвемо її апофатичною, передбачає свідоме прийняття обмеженості будь-яких, як завгодно витончених теоретичних моделей людини з їхнім неминучим відставанням від реального життя, так би мовити, хронічну *post factum* настанову, що природно означає визнання обмеженості умоглядних та особливо дискурсивних методів самоактуалізації людини.

Кажучи про апофатичну антропологію, ми передбачаємо, що в межах цього підходу слід реалізувати два проекти. Перший – це проект дискурсивної критики наявних концепцій людини. Метою цієї критики має стати демонстрація неповноти й обмеженості наявних концепцій, показ їхньої нездатності схопити цілісність людини та світу, відповідно, обґрунтування принципової неможливості розв'язання головних екзистенційних проблем у контексті дискурсивно-логічного підходу до людини. Про це ми говорили вище, але існує й інший проект, який передбачає легітимізацію та введення в «обіг» буттєвого досвіду людини. В результаті такої легітимізації феноменологія досвіду цілісності людини та світу актуалізується і потрапляє у фокус уваги людини діяльнісної, її (цю феноменологію) перестають тлумачити як непотріб і схиблення, що своєю чергою відкриває доступ до тих найглибших світоглядних інтуїцій і переживань, які відповідальні за розв'язання смисложиттєвих проблем.

Реалізація цих проектів передбачає доповнення наукового корпусу знань про людину певним досвідом буття людини, досвідом, який відкривається за допомогою спеціальних практик. Проте наука, з одного боку, і досвід – з іншого, – це не те, чого прагне апофатична антропологія. Йтися має про органічний синтез обох первнів, синтез, який породжує нову цілісність і свідоме самовизначення людини перед лицем вічності. Іншими словами, мовиться про конструктивне завершення процесу індивідуації, процесу, який був ініційований розвитком діяльнісної активності людини і охоплював спочатку дискурсивні (пропозиційні), безпосередньо пов'язані з діяльністю форми духу.

Можна констатувати, що проект особистісної суверенізації людини як агента діяльності нині зреалізовано. Особистість має потрібний арсенал засобів і прийомів, які дають їй змогу ухвалювати самостійні рішення в процесі організації та підтримання людської діяльності. Але така суверенізація у «пропозиційному» полі не супроводжувалася суверенізацією в царині буттєвого символізму. Як і за часів сивої давнини, так і нині доступ людини до цих шарів свідомості

забезпечується через посередництво авторитарних суспільних інституцій, які привласнили собі право інтерпретації цього досвіду і відводять людині роль простого користувача. Таке сполучення особистої суверенності в діяльнісній сфері та традиціоналістичної лояльності в «духовній» сфері є дуже нестабільним і обтяжене конфліктами, свідками яких ми з вами є.

Суверенізація людини не може не супроводжуватися суверенізацією її ставлення до досвіду буття. І від нас залежить, щоб цей процес перебігав у найбільш конструктивних формах. Річ у тім, що та експансія діяльнісних форм духу в царину побутування, що відбувається впродовж усієї історії становлення людини діяльнісної, експансія, що відбувалася з різною мірою інтенсивності в різні історичні періоди, але яка ніколи не припинялася, здійснювалася на підставі перетворених відносин між діяльнісним і буттєвим вимірами людини і як така була обмежено конструктивною. Наслідки цієї обмеженості зараз помітні всім і їх обговорюють у літературі як симптоми кризи людини. Проте відмова від суверенізації буттєвої сфери неможлива через те, що суверенізація в реальному житті – це своєрідний мегатренд людської історії і вона (суверенізація) неодмінно має супроводжуватися аналогічним процесом у царині духовній.

Як же розв’язати конфлікт між суверенізацією ставлення людини до досвіду буття та неадекватністю тих засобів, що їх надає людська діяльність? Гадаю, що можливість такого розв’язання прихована в природі презентативного символізму, відповідального за переживання досвіду буття. Проведені, зокрема Г. Хантом [1], дослідження свідчать про те, що засадовими для презентативної образності є певні базові паттерни, які походять з людського сприйняття, але їх повторно утилізують у презентативному символізмі. На їхньому ґрунті будована нескінченно різноманітна система смислообразів, породжуваних буттєвим досвідом людини. Образи ці відрізняються від культури до культури, але засадовою для них є матриця людського сприйняття, доступ до якої можливий за допомогою спеціальних практик.

Висновок. Отже, на нашу думку, суверенізація людського ставлення до досвіду буття передбачає забезпечення людського індивіда можливістю самостійного виходу до базових патернів сприйняття з метою їх повторної метафоричної утилізації в системі презентативного символізму. Індивідуальні (приватні, часткові) системи інтерпретації буттєвого досвіду, що виникають у результаті такої утилізації, мають унікальний і водночас адекватний (через використання базальних матриць сприйняття) характер і відповідають особливостям буття кожної конкретної людини. Органічно поєднуючи в собі загальний та особливий виміри людини, вони забезпечують суверенітет людини у буттєвій сфері. В результаті індивідуалізацію в діяльнісній сфері доповнює індивідуалізація в сфері буття. Тим самим ми можемо говорити про завершення процесу людської суверенізації як етапу розв’язання суперечності між загальним і особливим (вони ж – цілісне і дискретне) вимірами людської природи, суперечності, що визначає сутність нинішньої гуманітарної кризи.

Література

1. Hunt H. T. Relations between the phenomena of religious mysticism and the psychology of thought: A cognitive psychology of states of consciousness and the necessity of subjective states for cognitive theory / H. T. Hunt // Perceptual and Motor Skills: Monograph. № 61. – 1985. – P. 911–961.

Summary

Solonko Leonid. About the Project of Apophatic Anthropology. *The author justifies the need for draft of apophatic anthropology as a tool to remove contradictions between the universal and particular dimensions of human nature. The article distinguishes at least four stages of adaptation through which human activity has gone on the ways of interaction with the existential experience - from the formation of mythology as certain specialized form of early man’s activity to attempts of a grand rationalistic assimilation of whole volume of human spirituality in modern times, when the compensatory mechanisms of interacting between the existential and activity essences of human exhausted themselves. The realization of this project involves the addition of some experience of being human, which is open to using special practices, to a scientific corpus of knowledge about the man. Project "apophatic anthropology" focuses on the need to reach the organic synthesis of two beginnings of human - nonactive, "numinous" experience and activity, that creates a new unity, which provided self-determination of man in front of the face of eternity.* <u>Key words</u>*: apophatic anthropology, existential experience, active consciousness.*